

A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének története (1958-1999)

Török László

1. A Régészeti Kutató Csoport megalapítása

Bár a Régészeti Intézet létrejöttét kézenfekvő lenne maradéktalanul a Magyar Tudományos Akadémia átszervezésére és a központosított tudományirányítás szovjet modelljének átvételére, vagyis politikai elhatározásokra visszavezetni, a valódi, tudományon belüli, indítékok már korábban megfogalmazódtak s az Intézet alapításának folyamata és korai tevékenységének célkitűzései is ennél némileg összetettebbek voltak.

A második világháború után a régészeti kutatás a korábbi intézményi keretek között az egyetemi tanszékeken, a Magyar Nemzeti Múzeumban, és a megyei és városi múzeumokban indult újra. Az újjáépítés során szükségessé vált műemlék-helyreállítások addig nem ismert volumenű régészeti előkészítő munkát igényeltek. A régészetre háruló feladat az 1950-es években a nagy ipari beruházások, vízszabályozások, a meginduló nagyüzemi földművelés következtében csak tovább nőtt. A régészet kapacitását lekötötték a muzeológiai feladatok s a leletmentések, minden egyéb régészeti kutatómunkát csaknem teljesen lehetetlenné téve. Mindinkább világossá vált, hogy a régészeti intézmények tevékenységét ily módon nem a régészet belső szakmai kérdésfelvetései határozzák meg, napi tevékenységük és az országban folyó történettudományi kutatások között egyre növekvő szakadék képződik. Ez a felismerés különösen aggasztónak tűnt a szovjet tömb más országaiban létrejött régészeti intézetek nagyszabású ásatási programjai ("tervátásai") és technikai felszereltsége ismeretében.

A régészeti kutatás teljes dezintegrálódásának előrevetülő árnyékában az 1950-es évek közepére megfogalmazódott "a gyakorlat, a régészeti feltárások, az anyaggyűjtések és az elmélet egységének" igénye. Ennek az igénynek csak olyan intézmény felelhetett meg, ahol a munkatársak, megfelelő infrastruktúra segítségével, minden energiájukat a kutatásnak szentelhetik: vagyis egy kutatóintézet, s nem pedig egy oktatási intézmény vagy egy múzeum, s e ponton a régészet belső szakmai érdekei egybeestek a kor tudománypolitikájának főáramlatával, a kutatás központosítását és központosított ellenőrzését biztosító akadémiai intézethálózat kialakításával. "Elmélet" alatt a kor tudománypolitikája természetesen a dialektikus és történeti materializmust értette, de, amint látni fogjuk, a régésztársadalom nagyobb része az "elmélet" igényét ugyan hangoztatta, de valójában történeti pozitívizmust értett alatta.

1955 januárjában a MTA II. Osztálya határozati tervezetet készített egy akadémiai régészeti intézet felállításáról, melynek feladata "1. Magyarország régészeti kutatómunkájának korszerű színvonalra emelése egy komplex összetételű régészeti [értsd: természettudományos] laboratórium segítségével; 2. a régészet legfontosabb kérdéseinek megoldásához szükséges ásatások végzése, azok feldolgozása és átfogó régészeti munkák elkészítése az intézetben dolgozó kutatókon kívül az ország valamennyi számba jöhető, megfelelő felkészültségű régész-kutatójának bevonásával; 3. az országban folyó ásatások és régészeti leletek nyilvántartása". A tervezetet a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztályával s a Budapesti Történeti Múzeummal tanácskozva dolgozta ki, s a kor egyetemeken és múzeumokban működő régész- és történész szaktekintélyeivel véleményeztette. A véleményezők többsége egy, a népművelési tárca által s a Magyar Nemzeti Múzeumon, mint már meglévő, nagy régészeti hagyománnyal bíró szervezeten belül létrehozandó régészeti intézet mellett foglalt állást. Néhányan azonban, nyilvánvalóan a szomszédos országok akadémiai régészeti intézetei lehetőségeinek ismeretében, valamint a muzeológiai s leletmentési kötelezettségek elkerülése érdekében, egy, a MTA által létrehozandó intézetet

szorgalmaztak. Az, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum egyes feladatainak (országos ásatásnyilvántartás) és strukturális elemeinek (Régészeti Adattár és Központi Régészeti Könyvtár) a megalakítandó intézetbe való beépítése felmerült az utóbbiak javaslataiban is, és az országos nyilvántartás a tervezetben magában is szerepelt, a központosított tudományirányítás akadémiai szándékából ugyanúgy következett mint a kutatóintézetéről mint olyanról a korban alkotott általános nézetekből. A vélemények tudomásulvétele után a tervezetet készítő II. Osztály a tisztán kutatóintézeti profil mellett döntött, s a MTA Régészeti Bizottsága, mint legfelsőbb illetékes szakmai fórum az ebben az értelemben módosított eredeti tervet egyetlen szavazattöbbséggel elfogadta. Sajnálatos módon, az elvetett ötletek emléke erősebben élt tovább a régész-társadalomban mint elvetésüknek indokai és körülményei, ami a Múzeum és a megalakuló Intézet közötti kapcsolatot hosszú időkre feszélyeztette.

A következő három év folyamán azonban a MTA a szükséges anyagi fedezetet nem tudta előteremteni. Ennek következtében az 1958 július 1-én kelt 13/1958. MTA (A.K. 15-16.) sz. elnöki utasítás csak Régészeti Kutató Csoport létesítését rendelhette el, melynek igazgatója és 9 munkatársa közül többen még évekig félállásban működtek. Az utasítás a Kutató Csoport feladataként a következőket jelölte meg: "a/ módszertanilag példamutató kutatások végzése a modern technikai eljárások fokozatos bevezetése útján és a feltárt leleteknek a történelmi materializmus módszerével való feldolgozása; b/ a magyar régészeti kutatás országos méretekben való koordinálásának és irányításának fokozatos megszervezése; c/ a Régészeti Intézet létesítésének előkészítése".

2. Az alapítók. A működés első éveinek alapfeladatai

Szerencsés módon, a magyar régészeti kutatás országos méretekben való koordinálása és irányítása a valóságban csakhamar a Kutató Csoport fölötti szintre helyeződött, amikor azt a tudománypolitika akkori irányító testülete, a Tudományos és Felsőoktatási Tanács egy olyan koordináló bizottságra ruházta, melyben az összes régészeti intézmény mellett és az MTA Régészeti Bizottságával egyetemben, a Kutató Csoport csak egyike volt a tagoknak. A Kutató Csoport két területen azonban így is koordináló szerepet vállalhatott: a Magyarország Régészeti Topográfiája munkálataiban és egyetemes régészeti kutatásokban. Mielőtt azonban kitérnénk ezekre, röviden tárgyalnunk kell a Kutató Csoport alapítóinak s a Csoport kezdeti tevékenységének tudománytörténeti helyét.

Az alapítók a kor legjelentősebb hazai régészei közé tartoztak. Az alapítók egyik fele a második világháború előtt végezte egyetemi tanulmányait s kezdte meg pályafutását. Gerevich László (1911-1997), a Régészeti Kutató Csoport majd Intézet első igazgatója (1958-1981), Barkóczi László (kutatási területe: római kor), B. Kutzián Ida (rézkor), Patek Erzsébet (bronzkor és vaskor) és Párducz Mihály (vaskor, szkíták, hunok) személye, műveltsége és szakmai felfogásának alapvonásai a háború előtti magyarországi régészet legjobb hagyományait képviselték: azokat a hagyományokat, melyeket Tompa Ferenc, Banner János ősrégészeti, Alföldi András ókortudományi, és Gerevich Tibor középkori műtörténeti iskolája alakítottak ki. Gerevich László, nagybátyja széles európai horizontú középkori magyar művészettörténeti iskolájából kikerülve, már pályája kezdetén felismerte, hogy a Trianon utáni Magyarországon e szakmát, mely emlékényaga zömétől elszakadni kényszerült, csak az országos kulturális központok régen föld alá került maradványainak régészeti feltárásával és az építészettörténet iránt újszerűen nyitott művészettörténeti módszer birtokában lehet művelni. A háborúban súlyosan megsérült budai királyi palota alatti középkori budai vár feltárásával, majd dömösi és pilisszentkereszti ásatásaival a középkori politikai-kulturális központok kutatásának monumentális programját teremtette meg, melyet feldolgozásaiban szélesebb magyarországi és európai településtörténeti és művészettörténeti keretekbe helyezett, nem utolsósorban azokra a kutatásokra támaszkodva, melyeket egykori tanítványai

végeztek más helyeken: itt ki kell emelnünk Holl Imre tevékenységét, aki Gerevich munkatársa volt a budai Várban s aki a Kutató Csoport megalakulásától ez utóbbi intézmény kutatójaként végzett város- és falukutató ásatásokat. (Nem maradhat említés nélkül itt, hogy a háború előtti első középkori faluásatások egyike - Nyéken - is Gerevich László nevéhez fűződik: ez eredményezte az első teljes középkori falualaprajzot Európában.)

Tompa és Banner ősrégészeti iskolája a német tipológiai iskola folytatója volt és a kultúratörténet erős hatása alatt bontakozott ki. Az őskori régészeti kultúrák leírására, származására, egymáshoz való viszonyára és időrendjére irányuló kultúratörténeti kutatások szemlélete, a kulturális változások népmozgásokkal és kulturális diffúzióval történő magyarázata sokkal volt adósa V. Gordon Childe műveinek és magyarországi látogatásainak. A tipokronológiai módszerű és kultúratörténeti szemléletű kutatások jól folytathatók bizonyultak az 1950-es években, nemcsak azért, mert a hazai ősrégészet még messze volt (és van) a Kárpát-medencei őskori kultúrák teljessége részletes leírásától és szilárd időrendjének megalkotásától, hanem azért is, mert a tipokronológiai kutatások felmentést adtak minden közvetlen társadalomtörténeti állásfoglalás alól. Az Alföldi-iskola, melyre (különösen az 1930-as évek közepétől) - akár André Grabar és Ernst Kantorowicz egykorú és hasonlóan karizmatikus művészettörténeti - történeti iskoláira - a közelebbi kutatási témakör, Alföldi esetében a római kori Pannónia régészete és története, egyetemes keretekbe való illesztésének követelménye és egy különösen hangsúlyos ideológia- és intézménytörténeti érdeklődés volt jellemző, viszont kényszerű törést szenvedett éppen ez utóbbi vonulatának a sztálinizmus-vulgármarxizmus korában való folytathatatlansága miatt. Azonban folytathatók és gyümölcsözőnek bizonyult az Alföldi-tanítványok speciális iskolázottsága az anyagi kultúra és a régészeti tárgy-tipológia területén, s az a tárgyfeldolgozásokban is megkövetelt szempont, melynek értelmében Pannonia provincia a Római Birodalom része s régészeti kutatása csak a birodalom egészével való összefüggések adekvát ismeretében végezhető.

A Pannónia-kutatás egyetemes ókortörténeti keretben való művelésének igényét ideálisan támasztotta alá a hazai klasszika-archaeológia egyik legkitűnőbb képviselőjének részvétele az intézeti koncepció kialakításában, majd a Kutató Csoport s Intézet munkájában. Castiglione László (1927-1984) az alapítók fiatalabb csoportjához tartozott. Korábban a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében működött Szilágyi János György munkatársaként, akinek - s rajta keresztül mesterének Kerényi Károlynak - hatása felismerhető Castiglione komplex megközelítésmódjában, a régészet, művészettörténeti stíluskritika és vallástörténet iránti példamutatóan koordinált érdeklődésében. A fiatalabb alapító-generációhoz tartozott még Mócsy András, aM azonban hamarosan az ELTE Régészeti Tanszékére távozott, hogy majd az 1970-es évektől, mint a provinciális római régészet professzora, a Régészeti Intézetbe kerülő egykori tanítványai révén is hasson az Intézet programjára a régészeti terepmunka, provinciális római anyagi kultúra mellett epigráfiai és névtörténeti (azaz társadalomtörténeti) kutatásokat központba állító felfogásával. Az ugyancsak római koros Fülep Ferenc (aki főállásban a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója volt) működése a Kutató Csoportban mintegy nyitánya volt a késő római kori Pannónia intézeti kutatásának s ugyanakkor a vezetése alatt álló intézménnyel való, a Régészeti Intézet egész eddigi történetében érthető módon igen fontos munkakapcsolat kialakításához teremtett lehetőségeket. A népvándorlaskor és a magyar honfoglaláskor kutatását a Kutató Csoportban Erdélyi István indította meg, aki mint moszkvai aspiráns abban a helyzetben volt, hogy a magyar őstörténetre vonatkozó, a Szovjetunió területén lévő lelőhelyeket ill. ottani múzeumokban őrzött leleteket megismerhette és a magyar részvétellel tervezett ilyen irányú esetleges ottani terepmunkák szervezéséhez kellő helyismerettel rendelkezett. Fontos megjegyeznünk, hogy a hazai népvándorlás kori és honfoglalás kori régészet nagy alakja, Fettich Nándor (1900-1971) 1958 és 1965 között szintén a Kutató Csoport (külső) munkatársa volt, kutatásait azonban

nagymértékben alá kellett rendelnie az alább ismertető dunakanyari leletmentő akció kívánalmainak.

A Kutató Csoportból Kutató Intézetbe való átmenet érdekében az 1958-at követő években szakadatlan erőfeszítések történtek egyrészt arra, hogy újabb kutatók alkalmazásával az intézmény tevékenysége kiterjedhessen a magyarországi régészet valamennyire fő korszakára, másrészt pedig a megfelelő technikai felszereltség és infrastruktúra megteremtésére. Az 1960-as évek elejére így csatlakozott a Kutató Csoport alapító munkatársaihoz Kalicz Nándor (őskor), Salamon Ágnes (rómaikor-korai népvándorlaskor), Bakay Kornél (honfoglaláskor - korai Árpád-kor) és, külső munkatársként, Nagy László (őskor), Papp László (középkor), majd (1964-ben) Torma István (őskor, régészeti topográfia) és Török László (ez időben középkori építészettörténet). A kutatók, specializálódásuknak megfelelően, őskori, klasszikus ókori, római kori, népvándorlás kori, középkori és topográfiai részlegekbe szerveződtek, tervmunkáikat az igazgató, az igazgatóhelyettes (Castiglione L.) és a részlegvezetők ellenőrizték és koordinálták. A tudományos munkatársak nagyobb része felelős volt valamely nem-tudományos részleg vagy műhely irányításáért is.

A Kutató Csoport megalakításakor kitűzött első alapfeladatban megjelölt "modern technikai eljárások" alkalmazása érdekében tett első lépések egy korszerű régészeti grafikai dokumentációs részleg (Műszaki Részleg) létrehozása Seitl Kornél irányítása alatt, és Duma György archaeokémikus meghívása voltak. Duma volt a Természettudományi Részleg, amely kezdetben kerámiák vizsgálatára rendezkedett be, első munkatársa. A Részlegben az 1960-as évek közepétől fizikai és kémiai antropológiai munka is folyt. Egy fizikai antropológus (Kiszely István) alkalmazása mellett, akinek a feladata a Kutató Csoport által végzett ásatások csontanyagának a régészeti elemzést kiegészítő feldolgozása volt, bekapcsolódott a részleg munkájába Lengyel Imre orvosbiológus is. Lengyel a Régészeti Kutató Csoport majd Intézet temetőásatásai során feltárt csontvázak és hamvasztásos sírok embertani leletein dolgozta ki paleoszerológiai és szerogenetikai vizsgálati módszereit melyek segítségével nemcsak az egyének kora, neme, vércsoportja, betegségei, hanem a temetőközösségek leszármazási és rokonsági viszonyai is meghatározhatóvá váltak. A régészeti terepmunkát és a tudományos feldolgozást a végleges székház (Budapest I. Úri utca 49) 1960-ban megtörtént elfoglalásával kialakuló fotóműhely, restaurátorműhely, lelektár - ahol a Kutató Csoport által folytatott ásatások leleteit őrzik a tudományos feldolgozás ideje alatt s ahonnan a leletek az illetékes múzeum gyűjteményébe kerülnek át -, könyvtár, anyagraktár, asztalosműhely valamint gazdasági hivatal segíti.

A kezdeti szerény anyagi lehetőségek mellett csak néhány ásatás indulhatott az első években, ezek helyszínének kiválasztása azonban tudatosan illeszkedett egy-egy régészeti korszak kronológiai, tipológiai, történeti kérdéseinek vizsgálatába: Mezőcsát-Hörcsögös Kr. e. 8. század 2. felére keltezett preszkíta temetője, későbronzkori-koravaskori ül. koravaskori telepek Bükkszentlászló-Nagysáncon és Neszmélyen, hunkori (5. századi) temető Csongrádon. 1960-tól Salamon Ágnes vezetése alatt szisztematikus ásatások kezdődtek, melyek célkitűzése Pannónia provincia s a szomszédos "barbaricum" területek késő római (4-6. századi) történetének, településtörténetének és anyagi kultúrájának jobb megértése volt. Az Árkán, Garadnán, Mözsön, Gibárton és Szilvásváradon végzett ásatásokkal egyidejűleg megindult Holl Imre vezetése alatt a soproni középkori városfal és a kőszegi középkori vár régészeti kutatása.

Mielőtt azonban e munkák első eredményeinek összegzése a szakmai közönség elé kerülhetek volna, a Kutató Csoport már megtalálta a maga helyét a hazai régészeti munkamegosztásban két, a Kutató Csoport keretein messze túllépő vállalkozással: először, némileg ironikus módon, egy nagyszabású leletmentő akció szervezésével, koordinálásával és kivitelezésével, majd pedig egy hosszú távú, széleskörű szakmai kooperációra épülő topográfiai program beindításával. Az első a tervezett dunai vízi erőmű építésével kapcsolatos

leletmentés (1959-60, 1964-65) volt, mely kiterjedt a Duna völgyének Komáromtól Visegrádig terjedő ártéri területére s az Ipoly Letkésig terjedő torkolatvidékére. Ennek során az újkőkortól (neolit) a középkorig minden régészeti korszak egy vagy több lelőhelyén zajlott, változatos volumenben, régészeti terepmunka. Míg egyes lelőhelyeken teljes feltárások is folytak, az akció eredményeinek településtörténeti és történeti-társadalomtörténeti összegzése nem történt meg, főként mivel a számos külső munkatárs bevonásával folyó terepmunkák koordinálására s részbeni elvégzésére a Kutató Csoporton belül létrehozott Dunakanyari Részleg (melynek kutatói külső munkatársként nyertek alkalmazást a Kutató Csoportban) 1965 után nem maradhatott fenn.

A második nagy vállalkozás, melynek munkálatai 1961-ben indultak meg, napjainkig a Kutató Csoport majd Intézet egyik legnagyobb feladata maradt. E feladat a Magyarország Régészeti Topográfiája (a következőkben MRT). A MRT célkitűzése a teljes, a kőkortól a török kor végéig terjedő időszakból származó magyar régészeti leletanyag egységes rendszerben történő topográfiai feldolgozása, közigazgatási egységenként, megyénként és járások szerint, irodalmi és tárgyi anyaggyűjtés és régészeti terepbejárások alapján, az azonosított régészeti jelenségek (települések, településrészek, településnyomok; utak, temetők és temetkezések) fizikai környezetének leírásával. A hazai szakma a topográfiától a régészeti emléktanyát olyan rendszerezett közreadását várta el, mely szilárd alapokat nyújt komplex településtörténeti munkákhoz, s melynek birtokában bármely korszakra nézve nehézségek nélkül kiválaszthatók lennének kérdés-orientált régészeti feltárások helyszínei. A MRT egyes kötetéhez szükséges anyaggyűjtést, terepbejárásokat és a kötetek megírását értelemszerűen más és más munkaközösségek végezték el, melyekben mindenkor részt vettek a Kutató Csoport majd Intézet munkatársai mellett egyetemi régészeti intézeteknek és/vagy múzeumoknak az adott területtel foglalkozó munkatársai. A topográfiai terepbejárások célja az irodalomban és múzeumi leltárkönyvekben már szereplő lelőhelyek terepen való azonosítása s nagyméretarányú térképen egységes jelkulcs szerint való rögzítése, valamint új lelőhelyek felkutatása. A tárgyi és irodalmi adatgyűjtés a Kutató Csoportban létrehozott Adattár feladata lett, mely az Intézetté alakulás előtt (1965-ben) már 64.000 fényképes tárgykartont és 124.000 irodalmi kartont őrzött. Az intézeté alakulás (1966) előtt Veszprém megye adatanyagának feldolgozása és terepbejárása történt meg. 1966-ban megjelent a keszthelyi és tapolcai járások topográfiája, melyet 1967 elején országos régészplénum vitatott meg. Míg a topográfia, mint olyan, által a régészeti kutatásnak nyújtott segítség jellegére és mértékére az első kötetből még nem lehetett következtetni, a rendszerezett adatok és terepbejárások szembesítéséből azonban már most olyan eredmények születtek, mint az újkőkori Dunántúli Vonaldíszes Kultúra régibb és fiatalabb szakaszainak szétválasztása s új régészeti kultúra-csoportok, a Bolerázi Csoport (Torma István) és a rézkori Balatoni Csoport azonosítása (Kalicz Nándor).

Bár az első kötet megjelenésekor már nyilvánvaló volt, hogy az ország egész területének feldolgozása nem fejeződhet be egy-két évtizeden belül, ahogyan ezt a vállalkozás megindító kezdetben hitték, az anyagi és személyi feltételek mindazonáltal egyelőre adottnak látszottak ahhoz, hogy két-három évenként egy-egy újabb kötet láthasson napvilágot. A munkákat a MTA, az egyetemi tanszékek, a múzeumok részéről egyaránt támogató egyetértés kísérte. A kor politikai kényszere egyetlen, korántsem lényegtelen ponton avatkozott a MRT munkálataiba, amennyiben a szerkesztőbizottság nem kapott engedélyt arra, hogy torzítatlan szintvonalas térképeket közölhessen, melyeken a magassági adatok fel vannak tüntetve. Mivel a térképészeti munka a Kutató Csoportban, majd Intézetben messze előtte járt az újabb és újabb kötetek sajtó alá rendezésének, a közölt térképek jellege, szerencsétlen módon, a korlátolt korlátozások enyhülésével sem változott. Lejjebb még visszatérünk a MRT munkálatainak későbbi szakaszaira, itt annyit bocsátunk előre, hogy az 1. és 2. kötet kiadása között 3, a 2. és 3. között 1, a 3. és 4. között 2, a 4. és 5. között 7, az 5. és 6. között 3 év telt el;

ezek után, a 10. kötetig (megjelent 1998-ban) az egyes kötetek kiadása között 4, 3, 4, ill. 5 év telt el.

A Kutató Csoport alapítása, noha kétségtelenül összefüggésben volt a tudományos kutatás központi irányítását célzó politikai motivációjú törekvéssel, a régészet és a marxizmus közötti kapcsolat lazulásának kora Magyarországon (ugyanúgy, mint Lengyelországban és Csehszlovákiában), egy olyan kapcsolaté, mely, ami a publikált munkákat illeti, merőben formális, vagy gyakrabban vulgáris volt, s amelyből egyetlen olyan nagyobb mű sem született, mely a történeti és dialektikus materializmus felfogását egy régészeti korszak szocioökonómiai, vallástörténeti vizsgálatában vagy valamely régészeti korszak anyagi kultúrájának elemzésében következetesen érvényesítette volna. Noha az alapítást elrendelő iratban rögzített program a történelmi materializmus módszerével történő feldolgozásokat kívánt, a marxista tudománypolitikai irányítás elvárásainak a Kutató Csoport intézményesen mindössze egyetlen ponton kísérelt meg eleget tenni: ez a "szláv régészeti anyag"-ként meghatározott emlékek kutatásának szorgalmazása és az 196. évi Szláv Régészeti Szeminárium megrendezése volt. Az alapítók között voltak kutatók, akik egyetemi tanulmányaikat a háború után végezték s önmagukat marxistának tartották. A régész ideológiai attitűdje és a magánember politikai meggyőződése között azonban náluk sem volt valódi átjárás. A nem-marxista alapítók (s később csatlakozó munkatársak) alkalmi frázishasználata kevésbé meglepő, mint a marxisták elenyésző igyekezete arra, hogy az általuk vizsgált régészeti korok és jelenségek összefüggő történeti interpretációját megkíséreljék kidolgozni. Ennek oka a tudományirányításnak a régészettel szembeni ambivalens vagy éppenséggel langyos elvárásai mellett főként az lehetett, hogy mind a régészképzésben, mind a kutatási hagyományokban olyan módszertani konszenzusok érvényesültek, melyek nem tételeztek ideológiai állásfoglalást. Az ősrégészetben a kultúratörténeti felfogás és a tipokronológiai módszer, a népvándorlás- és honfoglalás kor-kutatásban a László Gyula professzor által megalkotott (az évtizedekkel később kidolgozott etnoarcheológja előfutáraként felfogható) és tanított módszer dominált, mely magyar néprajzi párhuzamok segítségével értelmezett régészeti tárgyakat ősjelenségeket s melyben a temetők társadalomtörténeti elemzése különös fontossággal bírt, míg a klasszikus és provinciális római régészetben ugyanúgy mint a középkori régészetben a (lényegében pozitivistá) történettudománnyal és az (egyetemes) művészettörténettel való szoros együttműködés érvényesült, méghozzá normatív szigorral. Különösen figyelemreméltó e szempontból Castiglione László munkássága, aki, míg mint marxista, az egyiptomi hellenisztikus és a római birodalmi művészetet társadalmi-gazdasági meghatározottságúnak tekintette, kutatásait azokra a stílustörténeti, ikonográfiai és vallástörténeti kérdésekre összpontosította, melyek az egykorú nyugati klasszika-archeológia figyelmének középpontjában állottak. A Kutató Csoport megalakításakor leszögezett követelmény, mely szerint modern természettudományos vizsgálatok részét kell képezzék a régészeti elemzésnek, szintén arra vall, hogy a világ régészetében zajló változásokat a hazai kutatók, a Nyugattól való elzártságuk ellenére, figyelemmel kísérték. Azokból azonban csak azok a módszertani (s nem pedig ideológiai) fejlemények érdekelték őket, melyek a hagyományos felfogásban folytatott munka tökéletesítéséhez járulhattak hozzá.

3. Intézetté alakulás. Kutatások 1960-1980 között

Az imént jelzett érdeklődés nyilvánult meg a Kutató Csoport Elméleti és Módszertani Munkaközössége által 1962-63-ban szervezett előadásokban, különösen a Makkay János által a régészet új vizsgálati módszereiről és azok hazai alkalmazási lehetőségeiről készített vitaanyagban. Az abban tárgyalt vizsgálati módszerek alkalmazását a Kutató Csoport készséggel fontolgatta. E módszerek bevezetése, vagyis a régészeti jelenségek egykori

környezetének - talaj, vízrajz, növényzet, állatvilág, időjárás természettudományos elemzése; lelőhelyek légi fényképezéssel, elektromos talajellenállás vagy mágneses erőter mérésével történő felderítése; az ásatás során virágpor (pollenanalízis céljából történő) gyűjtése; megfelelő minták gyűjtése tárgyak és kontextusok korának meghatározásához C14 módszerrel (a radioaktív szénizotóp vizsgálata), szinképelemzéssel, neutronaktivációval, termolumineszcencia vizsgálatával, azonban súlyos nehézségekbe ütközött. A Kutató Csoport anyagi lehetőségei nem engedték meg sem a megfelelő műszeres és személyi apparátus létrehozását, sem a vizsgálatok megrendelését természettudományos laboratóriumoktól. Egyes vizsgálatokra Magyarországon semmilyen kapacitás nem létezett, s régészeti célú légi fényképezésre még hosszú évekig (1990-ig) politikai tilalom volt érvényben. A Természettudományi Részleg munkájához a Kutató Csoportnak sikerült beszereznie a kerámiaelemzéshez és fizikai antropológiai vizsgálatokhoz szükséges elemi műszerállományt, együttműködött Lengyel Imrével annak úttörő paleodemográfiai vizsgálataiban, s igyekezett normatívvá tenni azt, hogy munkatársai ásatásaikon mintákat gyűjtsenek, melyek alkalmasak lehetnek széleskörű természettudományos elemzésre. Minden igyekezet ellenére azonban az 1960-as években s a 70-es évek első felében a körülmények túl szűkösek voltak ahhoz, hogy a természettudományos módszerek alkalmazása Magyarországon is hasonló radikális változásokat tegyen lehetővé, mint amilyenek a nyugat-európai és az amerikai régészetben az 1960-as évek végére elvezettek a processzuális régészethez (újrégészethez), mely a régészeti jelenségeket, mint társadalomtörténeti-kulturális folyamatok adatait vizsgálta, főként kvantitatív természettudományos módszerekkel, azokat általánosította, hipotézisekben és modellekben összegezte.

Az újrégészet követelménnyé tette a mennyiségi adatok alapján levont következtetések tesztelését, s a lelettipológia és időrend vizsgálata s a kultúrák egymásra hatásának, a kultúrahordozó népségek migrációjának eleve feltételezése helyett előnyben részesítette az egyes kultúrákat alkotó alrendszerek - létfenntartás, technológia, társadalom, demográfia, ideológia, kereskedelem, stb. önálló s önmagukban való elemzését. A magyar régészetben ilyenszerű folyamat-rekonstrukciók helyett továbbra is a történet/történelem hagyományos felfogása érvényesült, mind az őskori ásatások kérdésfelvetéseiben s feldolgozásaiban, ahol a régészeti kultúrák s különböző szintjeik egymáshoz való időrendi, kulturális és etnikai viszonyainak kérdései domináltak, mind pedig a későbbi korszakok emlékeire vonatkozó kutatásban, ahol a "történeti régészet" hagyományos vizsgálati módszerei mindenképpen teljesen adekvátnak tűntek.

A Kutató Csoport 1966-ra kifejlesztette azt a kutatói állományt és infrastruktúrát, mely kutatóintézetévé váló minősítésének feltétele volt. Régészeti Intézetévé a MTA elnökének 4/1967. (A. K. 4.) utasítása szervezte át, azonban az előzőekben ismertetett intézményi struktúra átmenetileg fennmaradt. Az őskori, klasszikus ókori, római kori, népvándorlás kori, középkori és topográfiai részlegek lényegesebb változtatás nélkül alakultak 1973-ban osztályokká, míg a Természettudományos Részlegből alakult Interdiszciplináris Osztály struktúrája és feladatköre annyiban változott, hogy munkatársaihoz csatlakozott két paleozoológus, az akkor már nemzetközileg elismert Bökönyi Sándor és a fiatal Vörös István (akit majd 1978-ban Bartosiewicz László fog felváltani), továbbá lehetőséget kapott arra, hogy szélesebb körű munkakapcsolatokat hozhasson létre természettudományos kutatóhelyekkel és laboratóriumokkal. Bökönyi az Intézetbe lépése után publikálta alapvető munkáját a háziállatok domesztikációjáról Közép- és Kelet-Európában, továbbá az utolsó vándló-fajról. A hetvenes évek hátralévő részében, széleskörű nemzetközi tevékenysége mellett (ld. alább), nemcsak az Intézet ásatásaiból előkerült állatcsont-anyagot határozta meg, hanem részt vett számos más ásatás interdiszciplináris feldolgozásában s folytatta a kárpát-medencei mezőgazdaság kezdeteire és eredetére vonatkozó kutatásait.

Az 1960-as és 1970-es évek újkőkori (neolitikus) lelőhelyeken folytatott ásatásai, melyek közül a legjelentősebbek az Aszód, Ószentiván (Tiszasziget I, II, VIII), Hévizgyörök, Pári-Altacker, Dévaványa (Katonaföldek és Réhelyi gát), Bicske-Galagonyás, Méhtelek és Medina lelőhelyeken végzett telep- és temetőkutatások, a magyarországi neolit időrendjének és kapcsolatainak tisztázásához szükséges adatanyag rendszeres bővítésére irányultak. Ezzel összhangban a feldolgozások az újkőkori kultúrák leírásával és keltezésével foglalkoztak, és a kutatók bekapcsolódtak a nemzetközi vitába mely a mezőgazdaság (földművelés és állattartás) megjelenésének kérdései körül a hatvanas években újra fellángolt. A központi kérdés a Kárpát-medence neolitikus kultúrái és déli szomszédaik kapcsolata volt, melyet elsősorban azért vizsgáltak, hogy világosabban láthassák, a mezőgazdaság ismerete honnan és milyen módon érkezett, milyen helyi változások készítették elő és milyen társadalmi változásokat feltételezett és indított meg. Az egyes területek és kultúrák közötti kapcsolatok felderítésében sok problémát okozott a C14 keltezés megbízhatatlansága: noha a radiokarbon keltezések kalibrálása ebben az időszakban folyamatosan finomodott, kezdeti ellentmondásosságuk s egyes feltűnő anomáliák a kutatók egy részét maradandóan szkeptikussá tették nemcsak az adott vizsgálati módszerrel, hanem szinte az újrégészet egészével szemben. A neolitikus Körös-Starčevo és Alföldi Vonaldiszes Kultúra vizsgálata megerősíteni látszott a hagyományos nézetet, mely szerint a történeti folyamatokban népmozgások, a kultúrák diffúziója főszerepet játszott volna. E képet érdekesen színezték vallástörténeti tanulmányok is. A nemzetközi neolit-kutatáshoz, így a Kelet- és Közép-Európa területére vonatkozó kutatásokhoz is, jelentékenyen járultak Bökönyi Sándor eredményei a mezőgazdaság kialakulásának egyik kulcskérdését, az állatok háziásításának központjait, módját és időrendjét illetően. Hasonló módszertani felfogás és perspektívák jellemezték a rézkori és bronzkori lelőhelyeken Dévaványán, Nagykanizsán ill. Mezőcsát-Hörcsögösön, Szilvásvárad-Töröksáncnál, Bakonyszücsben, Tokod-Leshegyen, Szakályban, Berettyóújfalun-Herpályon folytatott ásatásokat. 1978-ban indultak meg Patek Erzsébet ásatásai Sopron-Burgstallnál, egy sokat ígérő későbronzkori és koravaskori erődített telepen és annak temetőiben. Mind a neolitikus, mind a rézkori s bronzkori ásatások skálája bővült a MRT Békés megyei terepbejárásai során azonosított lelőhelyeken végzett szondázásokkal. A feldolgozások a kultúrák időrendjének és kapcsolatainak elemzése mellett előrelépést hoztak a rézkori és bronzkori kultúrák történetének társadalmi-gazdasági szempontú megközelítésében, a kelet-magyarországi kurgánsíros kultúra vagy a kevésbé ismert dunántúli régió középső- és késő rézkorának megismerésében; továbbá a késő rézkori Péceli-Bádeni Kultúra Anatólia s a Dél-Balkán irányából történő népesség bevándorlással való magyarázatában. A már említett sopron-burgstalli ásatások mellett a Hallstatt-korra vonatkozó kutatások folytak későbronzkori-koravaskori földsáncok területén (Bükkszenüaszló-Nagysánc), a neszélyi koravaskori telepen, majd egy további jelentékeny településen, Sopronban (Sopron-Krautacker). A késővaskori lakosság romanizálódásának vizsgálatához járult értékes adatokkal a szakályi kelta telep ásatása. A feldolgozások előterében a vaskor emlékének rendszerezése és a koravaskorhoz kapcsolódó szkíta kultúra időrendjének, kárpát-medencei megjelenésének, dél-oroszországi kapcsolatainak, etnikumának és társadalmi rétegződésének elemzése állt.

A Pannonia és a szomszédos Barbaricum területére vonatkozó kutatások három témakör köré csoportosultak. Noha szerény anyagi lehetőségek birtokában, a Római Részleg majd Osztály munkatársai, Barkóczi László és Salamon Ágnes, majd a hozzájuk csatlakozó Gabler Dénes, Gáspár Dorottya és H. Vaday Andrea ásatási és feldolgozó tevékenysége kiterjedt a római tartomány és a Barbaricum politikai, társadalom- és gazdaságtörténete, a birodalom más tartományaival való kapcsolatait, határait és katonai védelme, anyagi kultúrája, intézménytörténete és kultuszélete kérdéseinek széleskörű vizsgálatára. A római kori régészeti együttesek keltezésében, a tartomány kereskedelmi kapcsolatainak feltárásában különösen

fontos forrásanyaggá váltak Barkóczi László kutatásai nyomán az üveg-, s Gabler Dénes munkásságának köszönhetően az importált terra sigillata edényleletek. Megindult a pannóniai római feliratok corpusának kiadása. Ásatások folytak Győr (a római kori Arrabona) területén, az ács-vaspusztai római erődítményben, a szakályi (Réti-földek) késő kelta-császárkori telepen s temetőjében, s a tiszaföldvári (Téglagyár) szarmata telepen és temetőben. A tartomány utolsó évszázadának politikai és etnikai viszonyaira, a késő római korban letelepített barbár szövetségesek, a tartomány feladása utáni idők politikai, társadalmi és etnikai változásaira, a szarmata és hunkori kultúrára vonatkozó, sok tekintetben úttörő kutatások közül már fentebb is említettük az észak-magyarországi ásatásokat.

A hatvanas években a népvándorlaskor-kutatás előterében avar kori települések (mint Tépe, Örös, Karos, Gergelyiugornya) ásatása, a leletanyag rendszerezése s temetők feldolgozása; a magyar őstörténeti kutatásokban a levédiai őshaza, a magyar-kazár és magyar-baskír kapcsolatok vizsgálata állt; a honfoglaláskor-korai Árpád-kor kutatásában a régészeti emlékeny mint az államalapítás politikai folyamatának forrásanyaga nyert elemzést. A hetvenes évek hangsúlyeltolódásokat hoztak az avarokor, a Kr. u. 9. század, a magyar őstörténet s honfoglaláskor és az Árpád-kor kutatása terén, több fiatal munkatárs, Bálint Csanád, Jankovich-Bésán Dénes, Kovács László, Miklós Zsuzsa és Szőke Béla Miklós csatlakozásával, akik szinte valamennyien részt vettek a MRT munkálataiban is. Az avar telepeken (Jánoshida-Tótképuszta, Eperjes) és temetőkben (Pilismarót-Öreges-dűlő, Dömös, Kaposvár-Fészerlakpuszta), 8-9. századi településeken (Miklósfa-Mórichely, Hunya), Árpád-kori településeken (Zalacomár, Örménykút, Szabolcs), temetőkben (Szabolcs, Dabas, Pusztaszentlászló), és földvárakban (Váchartyán, Mende-Leányvár, Szada-Várdomb) folytatott ásatások tudatosan településtörténeti kérdéseket vetettek fel, s az Intézet kutatói - különösen a népvándorlaskor eleje és vége tekintetében - újraelemzték az anyagi kultúra különféle nagy emlékeny-csoportjait lakosság- és településtörténeti továbbélések, a honfoglaló magyarság kapcsolatai, a 9. századi Pannónia politikai-kulturális helyzete vizsgálata céljából. A feladatok mérete és összetettsége okán a következő évtizedekben is folytatódni fognak Bálint Csanád kutatásai, melyek az avarság és a honfoglaló magyarság kultúráját a szeppei univerzumba, majd ennél is tágabb történeti összefüggések kereteibe illesztik, és Kovács László honfoglalás- és Árpád-kori fegyvertörténettel és érmetannal foglalkozó munkái. Az előbbi kutatásai mind nagyobb mértékben vonják be a művészettörténeti összehasonlító stíluskritika eszközeit, az utóbbi pedig nemcsak tipokronológiai célkitűzések, hanem mindjobban elmélyednek a fegyver- és érmetörténet politika- és eszmetörténeti vonatkozásaiban is.

Gerevich László ásatása a dömösi prépostság területén a magyarországi román művészet kezdeteinek és közép-európai helyének, a királyi szálláshely és a prépostság kapcsolatának tisztázására irányult. A magyarországi gótika hazai kutatásában fordulópontot jelentett a pilisszentkereszti ciszterci apátság és egyedülálló faragványainak feltárása, és nagy visszhangot keltettek Gerevichnek a Villard de Honnecourt magyarországi tevékenységére vonatkozó feltevései is. Míg az ásatások legfőbb tanulságait, beillesztve a középkori Magyarország művészeti emlékeinek komplex vizsgálatába, Gerevich egy sor nagyhatású közleményben hamarosan felvázolta, a feltárt teljes építészeti, művészeti, tárgyi leletanyag feldolgozása, az épületegyüttesek történeti-gazdaságtörténeti feldolgozása már az ásató utódaira maradt. Az Intézet-Siklósi Gyula munkája révén-bekapcsolódott a középkori Székesfehérvár várostörténetének kutatásába is. Különösen fontosnak ítélték Holl Imre várostörténeti tanulmányai, ásatása egy későközépkori faluban (Sümege-Sarvaly), s a középkori magyarországi anyagi kultúrára vonatkozó kutatásai. Végül, de nem utolsósorban, a Magyarország Régészeti Topográfiája munkálatainak eredményeképpen 1972-ig befejeződött és megjelent Veszprém megye teljes feldolgozása, majd 1979-ben Esztergom és a dorogi járás lelőhelyeinek topográfiája.

4. Egyetemes ókori régészet nemzetközi együttműködésben végzett kutatások: 1958-1980

Az intézetalapítás hosszú folyamatában s célkitűzéseinek kidolgozásában jelentős szerepe volt Castiglione László klasszika-archeológusnak, aki a Kutató Csoport létrejöttéig a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye munkatársa s a MTA II. Osztálya régészeti referense volt. Noha bármennyire lehetetlen lett volna Castiglione számára nyíltan az 1947 előtti magyar ókortudomány hagyományaira hivatkoznia akkor, amikor az egyetemes ókor kutatását is be kívánta illeszteni a tervezett régészeti intézet profiljába, ez ügyben nyilvánvaló módon Alföldi Andrásnak és Kerényi Károlynak az 1940-es években vallott nézeteit képviselte. Indirekt módon ugyan, de a közreműködésével kidolgozott intézeti profil frazeológiája mögött az a meggyőződés húzódik meg, mely értelmetlennek látta a "nemzeti célú" régészet elzárkózását s az egyetemes és hazai kutatási témák között újra meg újra - akkor éppen marxista érveléssel - posztulált kétértelmű korlátokat éppoly kevésbé ismerte el, mint a régészet és más tudománysszakok közötti konzervatív határokat. Külföldi ásatásról természetesen sokáig nem lehetett szó, így Castiglione a Kutató Csoportban azokat a kutatásokat folytatta, melyeket a Szépművészeti Múzeumban kezdett meg. Kezdetben, majd a hetvenes évek második felében ismét, figyelme középpontjában az egyiptomi és a görög-római kultúra egymásra hatásának vizsgálata állott. Rendszerint egy-egy tárgy értelmezéséből kiinduló tanulmányai maradandó érvényű előrelépéseket jelentettek a görög-római Egyiptom vallásának és művészettörténetének nemzetközi kutatásában, s ez különösen igaz a Sarapis-kultuszra vonatkozó tanulmányaira és a római kori egyiptomi művészet társadalomtörténetét vizsgáló munkájára. Pannóniai művészettörténeti témák feldolgozása mellett növekvő intenzitással fordult a római művészet birodalmi összefüggésekben való vizsgálata felé. A hazai régészeti kutatások és az egyetemes régészet közötti kapcsolat építését igyekezett elősegíteni, amikor hazai kutatástörténeti összefoglalók készítését szorgalmazta. A magyarországi régészeti tevékenység egyetemes összefüggésekbe való integrálásának különösen alkalmas eszközét találta meg Castiglione az Acta Archaeologica folyóiratban, melynek szerkesztését 1969-ben vette át, s melynek szerkezetét és irányát a következő másfél évtized folyamán alaposan átalakította. Az Acta recenziós rovatának anyaga is érzékletesen mutatja a hazai kutatás perspektíváinak tágulását.

1964-ben Castiglione vezetésével a MTA régészeti expedíciót (tagjai Barkóczi László és Salamon Ágnes, Régészeti Kutató Csoport; Hajnóczi Gyula, BME Építészmérnöki Kara Építészettörténeti Tanszék; Kákosy László, ELTE Egyiptológiai Tanszék; Varga Edith, Szépművészeti Múzeum) küldött Núbiába (Egyiptom), ahol az UNESCO égisze alatt akkor zajlott a régészet történetének legnagyobb mentőakciója, melyet az asszuáni nagy gát építése tett szükségessé. A magyar expedíció Abu Szimbel közelében, Abdallah Nirqinél, egy Kr. u. 5-12. századi városias települést s temetőjének egy részét tárta fel. Az ásatás publikációs munkálataiba bekapcsolódott Török László, akit a berlini Humboldt-Egyetem Egyiptológiai Intézete hamarosan bevont Fritz Hintze Szudánban folytatott ásatásainak feldolgozásába. Az 1960-as és 1970-es évek a nubiológia - a Középső Nílus-Völgy története és régészeteformálódásának periódusa volt. Az UNESCO akció nyomán kibontakozó nemzetközi munkamegosztásba Török az ókori (Kr. e. 3-Kr. u. 6. század) Nubia intézménytörténetének s a görög-római világ s Nubia közötti kapcsolatok régészeti és szöveges forrásainak vizsgálatával kapcsolódott, mely kutatásokat egyiptomi késő antik művészettörténeti munkákkal egészített ki.

Ami a Kutató Csoport, majd Intézet ásatási tevékenységét illeti a mediterrán világban, a núbiai akció, minden erőfeszítés ellenére, nem annyira anyagi, mint inkább politikai okokból, egyelőre folytatás nélküli epizód maradt. Éppen ellenkezőleg, nem ütközött nehézségekbe a Mongólia területére 1961 és 1964 között Erdélyi István részvételével küldött négy régészeti

expedíció, majd a szovjet-magyar közös ásatások. 1961-ben Noin-Ulában hiung-nu (Kr. e. 1. század kori kurgánsírokat, 1962-ben Kr. e. 10-5. századi temetkezéseket tártak fel az Orchon és Szelenga folyók között, 1963-ban a Hünij folyó völgyében Kr. u. 7. századi köves kurgánt s hiung-nu kori temető sírjait, 1964-ben pedig az utóbbi temető további sírjait. Hasonló támogatást élveztek a Régészeti Intézet és a Szovjet Tudományos Akadémia Régészeti Intézete által Majáidban (Voronyezsi Terület, 1975, 1977) ül. Bajóton, Csolnokon (1975), Keszthely-Fenekpusztán (1976-1977, 1978, 1979), Berettyóújfalu-Herpályon, és Szentpéterszeg-Körtvélyesen (1977, 1978) folytatott ásatások. Majáidban a kései avarkor kultúrájához s a magyarok 9. századi történetéhez kapcsolódó, a szaltovó-majaki kultúrának nevét adó kazár erődítményben s temetőiben folytak kutatások. A legjelentősebb magyarországi helyszín a keszthely-fenekpusztai késő római (4-5. század) erőd területe és a herpályi késő neolitikus-középső bronzkori teli-település volt. Bár a lelőhelyek kiválasztásában nagy körültekintés nyilvánult meg, az ásatások eredményeinek feldolgozása és publikációja már elmaradt, ami különösen fájdalmas a fenekpusztai erőd esetében.

Külön fejezetet képeznek 1973-tól Bökönyi Sándor külföldi, főként közel-keleti és balkáni lelőhelyeken végzett paleozoológiai vizsgálatai, melyek fontos részét képezték az állattartás történetében, a mezőgazdaság kőkori kialakulása, központjai és elterjedése kérdéseinek kutatásában a hetvenes években zajló változásoknak s jelentősen hozzájárultak az egyetemes újrégészet módszertani eszköztárának formálódásához.

5. Kutatások 1981-1993 között

A szovjet-magyar ásatások feldolgozása és publikációja körüli kudarcok oka, úgy tűnik, a kutatás szabadságának tiszteletreméltó elve és az intézet kutatási célkitűzéseihez való ragaszkodás közötti kétértelmű viszony volt. A kutatási témák felszaporodásának azonban természetes magyarázata volt egyrészt az Intézet kutatóinak specializálódása, másrészt a terepmunkára fordítható anyagiak folyamatos csökkenése is. Bár az 1970-es években az ásatások száma átmenetileg növekedett, különösen a népvándorlaskor és az Árpád-kor területén, az egyes ásatások még hosszú távon sem tűzhettek ki célul teljes település- vagy temetőfeltárásokat, s a látszólag jó statisztikában fontos szerepet játszik a nagy mennyiségű topográfiai szondázó ásatás. Az évtized végére sürgetően jelentkezett az Intézet anyagi és szellemi erői jobb összpontosításának igénye. A kivitelezéséhez a mintát, korántsem véletlenül, mind tematikai, mind módszertani szempontból az újrégészet gyakorlata szolgáltatta, s kézenfekvő volt, hogy a feladat végrehajtását az a kutató szervezze meg, aki az újrégészet nagy team-munkáit és kiváltképp az azokban főszerepet játszó természettudományos vizsgálati módszereket a legközelebről ismerte. Ez a kutató az Intézet 1981 elején, Gerevich László nyugalomba vonulásával kinevezett új igazgatója, Bökönyi Sándor (1926-1994) volt. Bökönyi kinevezését követően az Intézet tudományos osztályai megszűntek. Helyükre teamek léptek, melyek egy-egy kutatási feladat végrehajtására alakultak. Az Intézet kutatási célkitűzését az új igazgató az "emberközpontú régészet" művelésében látta, melyben világosan felismerni az újrégészetnek a pozitivista tipológiai-kronológiai kutatásokkal szembeni attitűdjét s az emberi közösségek életének folyamataira összpontosított figyelmét. Bökönyi Sándor igazgatásának idején ugyanakkor erőfeszítések történtek arra, hogy a számítógép használat terén az Intézet felzárkózhasson az 1980-as évek európai régészeti gyakorlatához. A MRT munkálataival összefüggésben felépített Adattár anyagának számítógépre vitele az 1980-as évek végén kezdődhetett meg, amikor a személyi számítógép használata is általánossá vált az Intézetben. A "Számítástechnika alkalmazása a régészetben" cím alatt néhány évig futó team-munka a GIS térinformatikai térképrajzoló és digitalizáló rendszer intézeti bevezetésén fáradozott. A számítástechnikai fejlesztés kibontakozását azonban végzetesen befolyásolták a mind szűkebb anyagi korlátok.

A MRT munkálatainak folytatása mellett-melynek eredményeként 1982 és 1993 között a négy kötetre tervezett Békés megyei topográfia s az ugyancsak négy kötetre tervezett Pest megyei topográfia két-két kötete látott napvilágot-az Intézet erői elsősorban egy, a Békés megyei Endrőd környékén kiválasztott mikrorégió kutatására összpontosultak. Ahogy a mintaképül szolgáló közép-amerikai és mezopotámiai mikroregionális kutatások esetében is történt, a kutatást intenzív terepbejárások előzték meg, melyek az adott esetben egyúttal a Békés megyei topográfiai munkák részét is képezték. Mivel mikroregionális kutatások esetében a terepbejárások komplex településtörténeti kutatások feltételeit kell, hogy megteremtsék, vagyis a természeti környezet és a benne élő emberi közösségek kölcsönkapcsolatainak régészeti és természettudományos módszerekkel feltárható jeleire s a régészeti jelenségekre mint "történeti" folyamatok rekonstrukciójának forrásadataira egyaránt ki kell, hogy terjedjenek, az Intézet mikroregionális programja a MRT munkálataira is erőteljesen kihatott, elméletileg épp úgy mint gyakorlatilag. Az endrődi régió kora újkőkorszak és kései középkor közötti településtörténetének rekonstrukciójához számos helyen folytak ásatások, melyek közül itt kiemeljük Endrőd-Öregszőlők 119 korai neolitikus lelőhelyét (Makkay János ásatása), Gyoma 133 lelőhely szarmata települését (H. Vaday Andrea ásatása). Ezeknek anyagát, a geofizikai és archaeometriai terepmunkák s a fúrásos talajmintavételek módszertanának tárgyalásával együtt, a békési mikrorégió-publikáció első két kötete közölte. Az eredmények településtörténeti összegzése még folyamatban van.

Mivel a mikroregionális kutatások a kérdésfeltevés - hol történjék mikroregionális kutatás? - szintjén éppúgy, mint a kutatásokból következő földrajzi-történeti-kulturális felfedezések szintjén túlmutatnak egy-egy adott régió határain, kezdettől fogva ajánlatosnak tűnt, hogy a délkelet-alföldi régióval párhuzamosan induljanak mikroregionális kutatások egy nyugat-magyarországi régióban is, ahol ugyanazokban az időhorizontokban eltérő környezeti, szocioökonómiai, etnikai, politikai, kulturális kontextusok léteztek. Ámbár csak több éves késéssel, egy "párhuzamos" mikrorégió munkálatai Redő Ferenc, majd Szőke Béla Miklós vezetésével s a Zala Megyei Múzeumok igazgatóságával együttműködve valóban megindulhattak Zala megyében, a Balatontól nyugatra fekvő hahóti medencében. A hahóti munkák előzménye a kis-balatoni leletmentő akció volt, melyet az intézet - Bánffy Eszter, Bondár Mária, Kvassay Judit és Szőke Béla Miklós - a Zala megyei múzeumi szervezet munkatársaival együttműködve végzett. A munkálatok módszertanát és hangsúlyait természetesen módon befolyásolták az eltérő történeti adottságok különösen, ami a római majd a Karoling jelenlétet, s a zalai régióra vonatkozó középkori írásos forrásanyag gazdagságát illeti. Az 1986-1993 között végzett ásatások (Hahót, Zalaszentbalázs, Bánffy Eszter ásatásai újkőkorszaki és korai rézkorszaki, Bondár Mária ásatásai egy korabronzkorszaki és egy korai rézkorszaki lelőhelyen; Alsórajk-Kastelydomb, római villa, Redő Ferenc ásatása; Garabonc-Ófalu, Karoling kori temető és település, Szőke Béla Miklós és Vándor László ásatása; Alsórajk-Határi tábla, Karoling-kori temető, Szőke B. M. ásatása; Zalasabar-Dezsősziget, Karoling kori temető és település, Müller Róbert ásatása; továbbá Kvassay Judit, Szőke Béla Miklós és Vándor László ásatásai számos korai középkori és középkori településen és temetőben) újszerű részletes képet rajzoltak a Balatontól nyugatra elterülő régió etnikai, szocioökonómiai és kulturális határvidék-jellegéről. Egy, az újkőkortól a középkorig terjedő településtörténeti összefoglalás mellett, a feldolgozás tartalmazza a teljes Délnyugat-Dunántúl korai és középső rézkorszaki és korai bronzkori településtörténetének részletesebb vizsgálatát, az őskori kőeszköz leletek, növényi maradványok és állatvilág elemzését, Zalaszentbalázs-Szőlőhegyi mező lelőhelyre vonatkozó radiokarbon-kelezéseket, valamint a Karoling-kori temetkezések teljes embertani vizsgálatát.

Az "Ökológiai és anthropogén kölcsönhatások régészeti-interdiszciplináris kutatása" című tervfeladat a korábbi Interdiszciplináris Osztály tevékenységét fogta össze, és, együttműködve számos más intézménnyel s intézeten kívüli kutatókkal, régészeti leletek

természettudományos keltezésével, fizikai embertani meghatározásokkal, növényi maradványok régészeti elemzésével, talajminták értékelésével foglalkozott. Mint a korábbiakban is, különös intenzitással folytak Bökönyi Sándor és Bartosiewicz László paleozoológiai vizsgálatai, melyek hazai és külföldi leletanyagokra egyaránt kiterjedtek.

Ősrégészeti kutatások elsősorban a két mikrorégió keretében folytak. Számos azoktól független, korábban megindult kutatás is eljutott azonban befejezéséhez az 1981-1993 közötti időszakban, mint Makkay János munkája az utóbbi évek magyarországi újkőkor kutatásáról, melyben mód nyílt az alföldi topográfiai munkák településtörténeti kiértékelésére, vagy Patek Erzsébet nyugat-dunántúli vaskori telepes temetőkutatásai, melyekhez a késővaskori lakosság római korra továbbélésének vizsgálata kapcsolódott (Gabler Dénes). Az Intézetben folyó újkőkor- és rézkor kutatást az 1980-as évek közepétől Zalai-Gaál István kutatásai is gazdagítják, akinek munkáiban határozott társadalom-régészeti törekvések nyilvánulnak meg. Számos munka látott napvilágot a magyarországi újkőkor és rézkor területéről (Kalicz Nándor, Makkay János) és egy, Magyarország Hallstatt- és La Tène-korát feldolgozni szándékozó, azonban máig befejezetlenül maradt program előkészítéseként (Jerem Erzsébet).

Az "Anyagi kultúra és ideológia a Római Birodalomban és peremterületein" a korábbi Római Osztály munkatársainak Pannónia provincia és a szomszédos barbár területek történetére és régészetére vonatkozó kutatásait egyesítette egy monumentális itáliai villa kutatásával és az ókori Núbia, mint a Mediterraneum különös "peremterületének" történetére és régészetére vonatkozó kutatásokkal. A magyarországi terepmunkák színtere Zalalövő mellett elsősorban az alföldi mikrorégió területe volt, ahol Vaday Andrea egy fontos szarmata telepítést végzett (Id. fent); az itáliai kutatás a Róma-közeli San Potito di Ovindoliban folyik 1983 óta. A Római Birodalomra s különösen a római Pannoniára vonatkozó történeti-társadalomtörténeti, életmód történeti kutatások fontos eszközeit rendszerező munkák folytatódtak további felirat-corporusok kiadásával (Barkóczi László, Redő Ferenc), terra sigillaták elemzésével (Gabler Dénes), a római birodalom köszobrászati anyagának feldolgozásában való részvétellel, a későrómai társadalom-, vallás-, és művészettörténet sajátos emlékének, a fémdombormű díszes ládikáknak feldolgozásával (Gáspár Dorottya), s a Pannónia szomszédságában élő szarmaták régészeti emlékének első átfogó rendszerezésével (Vaday Andrea). Barkóczi László összegezte a Pannónia üvegművességre vonatkozó kutatásait. Az ókori földközi-tengeri világ afrikai perifériájára, Nubiára, vonatkozó munka (Török László) a politika- és intézménytörténetre vonatkozó szöveges és ikonográfiai források teljességre törekvő kritikai kiadásának előmunkálataival, a helyi és importált anyagi kultúra; Núbia és a külvilág viszonyának összefüggő elemzésével, mentalitástörténeti kísérletekkel s egyes történeti korszakok monografikus feldolgozásával folytatódott.

A népvándorlások kutatói először a "Koraközépkori életmódok - társadalom- és gazdaságtörténeti rekonstrukció" című téma vizsgálatára alkottak csapatot, mely a dunántúli és az alföldi mikrorégió-kutatások (lásd fent) népvándorlás kori vonatkozásaival foglalkozott. A később "Avarok, magyarok és szomszédai" cím alatt egyesülő team tagjainak energiáit egészen 1992-ig jelentős mértékben lekötötték egy az Intézetre erőltetett program, "A magyar föld és népei korai történetének enciklopédiája" munkálatai. 1992-ben az Intézet kilépett a reménytelenül elhúzódó vállalkozásból. Az enciklopédia kudarca fényt vetett a magyar őstörténet s honfoglalások-kutatás krízisére, amely elsősorban a hazai kutatók számának megfogyatkozásában s együttműködésük áthidalhatatlan nehézségeiben nyilvánult meg, amely azonban csak megerősítette az Intézet elkötelezettségét abban, hogy a maga kutatásait e korszakokban koordinálja a hazai kutatás igényeivel s prioritásaival. Bálint Csanád kutatásai kereteit folyamatosan tágította annak érdekében, hogy az avarkort s kultúráját annak valódi történeti kontextusában, az eurázsiai sztyeppe népeivel, Iránnal, Bizánccal, Kínával és Európával való kapcsolataiban vizsgálva világítsa meg. Eredményeinek első nagyobb

összegzését a sztyepei népek 6-10. századi emlékének átfogó elemzése kínálta. E munkát egy avar település publikációja, majd az Üc Tepe-i (Azerbajdzsán) síregyüttes elemzése köré épített szintézis követte. Az 1981-84 között a késő avar kori és honfoglaló magyar kerámia tipológiájának és időrendjének tisztázása érdekében Örménykút 54 sz. lelőhelyen folytatott feltárások feldolgozása folyamatban van. Mintegy 1600 sír feltárására került sor a budakalászi avar temetőben (Pásztor Adrienne - Vida Tivadar). A Karoling-kori Dunántúl története modern vizsgálatának feltételeit igyekezett megteremteni Szőke Béla Miklós a régészeti emlékének, eredet meghatározásának, és a környező kultúrákhoz fűződő kapcsolatainak revíziójával. A 9. századi Dunántúl etnikai és kulturális sokszínűségének újszerű képe először a dunántúli mikrorégió ásatásainak feldolgozásában rajzolódott ki.

Az intézeti honfoglalás kori- és Árpád-kori kutatások hangsúlya, anyagi okokból, az ásatási terepmunkáról mindinkább feldolgozásokra tolódott át. Kovács László kutatási programját egyrészt a 9-10. századi köznépi temetők régészeti anyagának szisztematikus feldolgozása határozta meg egy "Honfoglalás- és Árpád-kori leletkataszter" munkálataihoz illeszkedve; másrészt pedig az az igény, hogy a honfoglalás és az Árpád-kori emlékének megértésében alapvető fontosságú éretörténet a régészet sajátos kérdésköréire is választ adhasson. Egy sokat tárgyalt, de korábban csak elégtelenül megértett 10-14. századi leletcsoportról, az ún. cserépbográcsokról Takács Miklós monográfiájában - ahol a leletek időrendjét is kidolgozta - kimutatta, hogy szocioökonómiai kontextusa félnomad jellegű volt, s eltűnése életmódváltozással magyarázható. A középkori magyar történelem és településtörténet kutatásához különösen érdekes forrásanyagot tettek hozzáférhetővé Benkő Elek keresztúr-széki (Erdély) régészeti topográfiája és Miklós Zsuzsa földvár-ásatásai és kisvár-feldolgozásai. Folytatódott Gerevich László, Holl Imre és Siklósi Gyula város- és falutörténeti tanulmányai; de az anyagi kultúra vizsgálata is (Benkő Elek, Holl Imre) újabb eredményeket hozott. Településtörténeti kutatások indultak a Kisalföldön az M1 autópálya építései kapcsolatos leletmentések alapján (Takács Miklós). A nyolcvanas évek közepétől Kovács Gyöngyi személyében a Régészeti Intézet növekvő mértékben részt vállalt a törökkor régészeti kutatásában is. Feltétlenül említést érdemel Kovács László részvétele az ún. Petőfi-vitában, mellyel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a közvélemény hiteles képet kapjon a régészet mint tudomány valós feladatairól, módszereiről, és arról, hogy hogyan lehet azokkal visszaélni.

6. Kutatások 1993-1999

A rendszerváltást követő években az Intézet ismételten szembe kellett, hogy nézzen azzal a veszéllyel, hogy a MTA konszolidációja az Intézet megszűnésével vagy egy más intézménybe való beolvasztásával járhat. Noha a sorozatos intézet átvilágítások nem foglalkoztak tudományelméleti kérdésekkel, az Intézet kutatási programjainak ismételt átgondolása az Intézetet magát megerősítette abban a meggyőződésében, hogy elméleti állásfoglalásait és kutatási prioritásait évtizedek óta mindennemű politikai kényszer hallgatóságos elutasításával a nemzetközi régészeti kutatás részeként alakította ki-még ha az újrégészet iránti érdeklődése olyannyira szelektív volt is (ami azonban nem volt szükségszerű következménye másutt sem a politikai környezetnek). Az intézet átvilágításai az 1981-től kialakult témastruktúrával sorra egyetértettek, azoknak a témáknak (régészeti topográfia, mikroregionális és interdiszciplináris kutatások) hangsúlyozva első sorban egyediségét és különös fontosságát, amelyeknek folytatása az anyagi források kiapadása miatt éppen ebben az évtizedben lehetetlenül majd el fokról-fokra. Noha az átvilágító bizottságok egyetértettek azzal, hogy a hazai régészet munkamegosztásában, az egyetemek és a múzeumok mellett, az Intézet hagyományosan sajátos, a kutatóintézeti keretek által determinált és azokat megkövetelő feladatokat lát el, az

Intézetnek még 1997-ben is védekeznie kellett az 1955 és 1957 között egyszer már elvetett, mindkét fél számára katasztrofális következményekkel fenyegető elgondolás feltámadása ellen, nevezetesen, hogy a Régészeti Intézet váljék ki a MTA-ból s integrálódjék mint "önálló kutatóhely" a Magyar Nemzeti Múzeumba.

Az átvilágítások mindazonáltal, eltekintve egy-egy frázisszerű megjegyzéstől, kiragadták a Régészeti Intézetet a hazai régészet kontextusából, mivel nem képezték részét egy, a hazai régészet egészére kiterjedő átvilágításnak, így tehát a kilencvenes évek első felében nem annyira minőségek közötti verseny folyt, mint inkább a minőség fenntartásáért való sokszor kétségbeesett küzdelem, amelyben a Régészeti Intézet múltjának szellemi tisztessége nem számított azoknak szemében, akik a MTA-t sommásan sztálinista gyökerű intézménynek ítélték. Az átvilágítások során lényegében észrevétlen maradt-hiszen az átvilágítók csak az Intézet országos adatszolgáltató vállalkozását, vagyis a MRT munkálatait, s módszertani elkötelezettségét, vagyis a természettudományi interdiszciplinaritást vizsgálták, mint a kutatóintézeti lét jellemzőit és feladatait-hogy, minden egyre szorítóbb anyagi nehézsége ellenére, az Intézet következetesen ragaszkodik a témaorientált kutatási struktúrához, melyben a régészet kérdésfeltevései történettudományi kérdésfeltevésekből következnek, vagy azokkal összefüggenek, vagy azokhoz vezetnek.

Miközben a MTA Régészeti Intézetéből nem lett elméleti intézet s nem alakult ki benne egy elméleti/gyakorlati régészet foglalkozási dichotómia sem, munkája nem volt elmélethez "független". Amíg őskori kutatásait, természetes módon, inkább az újrégészet interdiszciplinaritására való törekvése jellemzi, addig a történeti korok régészetének területén, ugyancsak érthetően, a történeti régészet pozitívizmusa hat rá (s ebben nem tér el az európai összképtől). A természettudományos interdiszciplinaritás ideális dimenzióiról, a környezetrégészeti és archaeometriai módszerekről nyújt képet Jerem Erzsébet 1995-ben megvédett kandidátusi értekezése, de az Intézet őskori kutatásaiban ugyanakkor növekvő hangsúllyal jelentkezik a kognitív (vagyis a vizsgált korok emberi közösségeinek környezetükhöz való gondolati kapcsolata rekonstrukciójára törekvő) régészet és a vallástörténet felfogása ill. eszközei iránti érdeklődés is.

Bökönyi Sándor nyugalomba vonulásával 1994. január 1-én Bálint Csanád lett az Intézet igazgatója. A team-szerkezet és a kutatási témák fennmaradtak, azonban az Intézet szervezete átalakult, amennyiben három osztály: a Tudományos Osztály, a Topográfiai Osztály és Adattár, és a Tudományos Szolgáltató Osztály jött létre, az első kettő szervezeti magába foglalva a kutatói állomány zömét (segédmunkatársak, munkatársak és főmunkatársak), míg a harmadik a technikai részlegeket irányítja. A kilencvenes évek közepén az alapvető működési feltételek biztosítása is nehézségekbe ütközött. A MTA konszolidációjának során e probléma megoldódott, azonban a jelek szerint véglegessé vált az a helyzet, melyben önálló intézeti kutatásokra semmiféle költségvetési keret nem áll rendelkezésre. A kutatási programok kizárólag pályázati pénzekből működhetnek. A pályázati finanszírozás által megkövetelt rugalmas team formálódások kedvező hatásúaknak bizonyultak kisebb témák esetében, a költségvetési jellegű finanszírozás megszűnte viszont végzetes az évtizedes távlatokban folyó munkákra, így mindenekelőtt a régészeti topográfiára. Az utóbbi hat évben egy MRT kötet jelent meg; a további kötetek előkészítéséhez szisztematikusan folyó munka pedig annál is inkább jelentősen lelassult, hogy az e munkákban együttműködő vidéki múzeumok is anyagi nehézségekkel küszködnek. A MRT folytatásának módja, 38 év után, egyrészt az eddig végzetek kritikus kiértékelésétől-különös tekintettel a településtörténeti összegzések elvégzésének szükségességére-, másrészt az 1998-ban alakult Nemzeti Kulturális Örökség Intézetével e téren remélt együttműködés formájától függ. A MRT és az intézeti Adattár adatbázisának digitalizálása tovább folyik, mivel ez egyik sarkalatos pontja az Intézet és a hazai régészet többi intézménye közötti munkakapcsolatoknak. Az interdiszciplináris kutatásokat a hazai régészet az Intézet egyik legfontosabb feladatának tekinti, ám, míg az

Intézet szeretne hagyományos elkötelezettségének megfelelni, kénytelen egyre több természettudományos vizsgálati módszer esetében külső partnerek munkájára számítani, miközben anyagi nehézségei nemcsak a saját szakértői gárda és vizsgálati felszerelés fenntartását és fejlesztését zárják ki, hanem a külső kapcsolatokat is mindinkább korlátozzák. Jelenleg csak a legnélkülözhetetlenebb szakterület, a fizikai antropológia egy képviselője (Mende Balázs Gusztáv) működik az Intézet munkatársaként; egy fiatal kutatói ösztöndíjas (Berzsenyi Brigitta) pedig paleobotanikával foglalkozik.

A MRT munkálatai mellett négy témakör kereteiben folynak kutatások: a Kárpát-medence őskora; a Római Birodalom és peremterületei viszonya; avarok, magyarok és szomszédai; a magyar középkor régészete. A témakörökön belüli egyes kutatási témák különböző formákban és mértékben nyugszanak régészeti terepmunkán, vagyis ásatásokon. Valamennyi téma esetében figyelemreméltó módszertani fejleményekkel járt az anyagi kényszerből született döntés, mely szerint az Intézet részt vesz az autópálya építéseket megelőző leletmentő akciókban. A nagyszabású témaorientált ásatások - melyek pedig nyilvánvaló módon az ideális kutatási stratégia alapját képezik - lealkonyodásával, mint más országok régészei is, az Intézet kutatói megkísérlik leletmentéseken is feltenni azokat a kérdéseket, melyeket korábban tudatosan kiválasztott lelőhelyeken tettek fel. Ma egyre több régész tesz sikeres erőfeszítéseket arra, hogy az autópálya építések által érintett területből is megelőző intenzív terepbejárás alapján válassza ki a leletmentések szűkebb színtereit, melyeket azután mint témaorientált kutatás érdekében kiválasztott lelőhelyeket interpretál. Az így feltárt régészeti jelenségek együttes hagyományos régészeti és újszerűen alkalmazott statisztikai kiértékelésének perspektíváit kitűnően érzékelteti az M3 autópálya nyomvonalán Kompoltnál feltárt újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely feldolgozása (Vaday Andrea, Bánffy Eszter és munkatársaik), mely az első nagyobb publikáció az Intézet hasonló "road archaeological" vállalkozásai (M1, Ménfőcsanak, Jerem Erzsébet, Németh Gabriella, Szőnyi Eszter, Takács Miklós és Vaday Andrea ásatásai; M3, Kompolt; 405. út, Nyáregyháza, Jankovich-Bésán Dénes és Vaday Andrea ásatásai) köréből.

Őskori feltárások folynak a grazi múzeummal együttműködve a dunántúli Kerka-völgyben végzett mikroregionális kutatás keretében: Szentgyörgyvölgy-Pityerdombon (Bánffy Eszter ásatása) először sikerült a Dunántúli Vonaldiszes Kultúra és a Starčevo kultúra.

Római lelőhelyeken Sárvár-Végh malomnál (Gabler Dénes) és San Potito di Ovindoliban (a lelőhelyre lásd a fentiekben, Gabler Dénes és Redő Ferenc ásatása) folyt terepmunka. A feldolgozó munka perspektíváit a megelőző korszakban indult hosszú távú kutatási témák szabták meg. Így kutatások folynak a római határ (limes) kérdéskörében, a bennszülött lakosság romanizációjának, a romanizált települések fejlődésének témájában épp úgy mint az anyagi kultúra, különösen a terra sigillata területén (Gabler Dénes és Horváth Friderika). További munka folyik a római numizmatikában és névkutatásban (Mócsy András hagyatékát kiadva Redő Ferenc) s a szarmata barbaricum településtörténetében (Vaday Andrea). Valamennyi téma végső soron a Római Birodalom egyes provinciái és peremterületei közötti kapcsolatok vizsgálatát jelenti. Néhány évig az Intézet részt vett a pannóniai korai kereszténység régészeti emlékének összegyűjtésében és interpretációjában is (Gáspár Dorottya).

A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye római üvegleleteinek (Barkóczi László), egyiptomi hellenisztikus terrakottaszobrainak és egyiptomi késő antik gyűjteményének (Török László) elemző katalógusai a Múzeummal együttműködve, intézeti témakutatások keretében készültek el. A nyolcvanas években látványosan felfutó Nubia-kutatásban az Intézet továbbra is részt vesz. A kutatás mindaddig nélkülözötte az ókori Nubia történetére vonatkozó egyiptomi hieroglifikus és démotikus, görög, latin, meroitikus és kopt írásos források egységes elvek szerinti kritikai kiadását, fordítását és kommentárját. E munkát, melynek elvégzése nélkül egy megbízható alapokra építkező szudáni "nemzeti" történetírás

kialakulásáról sem lehet szó, 1992 és 1998 között egy Török László irányításával működő nemzetközi munkaközösség bepótolta. Török ezekben az években korábbi kutatásait történeti-intézménytörténeti munkákban összegezte, feldolgozta és kiadta az ókori Núbia fővárosának század eleji brit feltárását és megírta az ókori Núbia történetének és régészetének kézikönyvét.

Az autópálya építésekkel kapcsolatos leletmentések mellett, jelentős népvándorlás kori (Kehida, későavar temető, Szőke Béla Miklós és Vándor László ásatása), Árpád-kori (Lébény-Billedomb, Takács Miklós ásatása), és középkori (Vác, Decs-Ete, Miklós Zsuzsa ásatásai, Bajcsa, Csókakő, Kovács Gyöngyi ásatásai Vándor Lászlóval ill. Hatházi Gáborral) lelőhelyeken folynak terepmunkák.

Bálint Csanád kutatásai e periódusban megoszlanak az avar történet és kultúra iráni, bizánci és európai kapcsolatainak vizsgálata és a nagyszentmiklósi kincs tervezett feldolgozása, továbbá a honfoglaló magyarság kultúrája kontextusainak elemzése között. Az avarkor kutatására nagy hatást tett Üç Tepe-i (Azerbajdzsán) síregyüttes-elemzése s egy 1995-ben publikált tanulmánygyűjteménye. Az avarkor régészetének eddig nagyrészt hiányzó alap - munkaeszköze, a kerámiatipológia és - időrend megteremtésére irányul Vida Tivadar munkája, aki az eddigi legátfogóbb avar kerámiarendszerezést 1999-ben publikálta; ugyanő más lelettípusok kultúrtörténeti interpretációjával is foglalkozik. A Magyar Nemzeti Múzeummal együttműködve dolgozik az Intézet az avar corpus (Monumenta Avarorum Archaeologica) kiadásán (Vida Tivadar), s az avarkor kutatásához hozzájárul közöletlen ásatási anyagok feldolgozásával is (Fancsalszky Gábor).

A Zalaváron a Magyar Nemzeti Múzeummal közösen. Szőke Béla Miklós vezetésével folytatott ásatás a Karoling-kori Dunántúl legjelentősebb központja, Pribina és Kocel székhelye teljes feltárását célozza. Zalavár-Mosaburgban az Intézet, hagyományaihoz híven, egy kulturális központ teljességre törekvő vizsgálatára vállalkozott. Az első évek eredményei máris lényegesen módosították a 9. századi Zalavár egyházi intézményeiről, a település monumentális épületeiről s településszerkezetéről alkotott képet. Zalavár egyszersmind a korai Árpád-kor története szempontjából is kulcsfontosságú lelőhely, melynek jobb megismerése új megvilágításba helyezi a 9-11. századi Dunántúl kulturális- és népességtörténetét és kapcsolatait a környező déli, nyugati és északi régiókkal, amint ezt Szőke Béla Miklós eddig megjelent munkái demonstrálják.

A Kárpát-medence honfoglalás- és korai Árpád-kori sírleletei kataszterének elkészítése (Kovács László, Paszternák István, Takács Miklós) az időszakban kibontakozó nagy intézeti vállalkozások egyike, amely mellett azonban az "Avarok, magyarok és szomszédai" és a "Magyar középkor" teamek témakutatásai figyelemreméltó eredményeket hoztak honfoglalás kori temetők komplex régészeti-demográfiai elemzésében (Kovács László és Lengyel Imre), az Árpád-kori pénztörténet teljességre törekvő feldolgozásában (Kovács László), Árpád-kori és középkori településtörténet, anyagi kultúra és művészet vizsgálatában (Benkő Elek, Holl Imre, Jankovich-Bésán Dénes, Kovács Gyöngyi, Kovács László, Miklós Zsuzsa, Siklósi Gyula, Takács Miklós, Vida Tivadar, Zatykó Csilla) is. Kovács László a MTA Őstörténeti Bizottsága által a honfoglalás 1100. évfordulója előtt rendezett tudományos előadássorozatok megjelentetésében szerkesztőként működött közre.

7. Gyűjtemények

A Régészeti Kutató Csoport, majd Intézet ásatási tevékenysége és a MRT munkálatai Adattár felállítását tették szükségessé, melynek gyűjtőköre s így használhatósága hamarosan túlnőtt az intézeti tervmunkák által adódó témakereteken s országos jellegűvé vált. Az Adattár - az Intézet ásatásainak dokumentációja, kutatásaihoz és publikációihoz készített grafikai és fényképes dokumentációk, kéziratok mellett - a magyarországi régészeti lelőhelyekre és leletekre vonatkozó régészeti, művészettörténeti és történeti irodalom bibliográfiáját (jelenleg 30 000 egység fölött), lelőhelyekre és leletekre vonatkozó adatokat (jelenleg 230 000 körüli

számú irodalmi karton) gyűjti és lelőhelynév szerinti mulatozását (jelenleg 82 000 fölötti helynévmutató egység) készíti. Ezeknek az anyagoknak számítógépre való (át)vitele folyamatos. Az Adattár adatbázisa emellett 7 megye 18 múzeumának leltárkönyvéből 300 000 fölötti régészeti leletre vonatkozó leltárkönyvi adatanyagot tartalmaz. Az Adattár folyamatosan végez adatszolgáltatást a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által készített országos régészeti lelőhely-adatbázishoz. A MRT eddig megjelent köteteinek anyaga is digitális adatbázisba kerül, beleértve a térképi adatokat is.

A Régészeti Kutató Csoport Könyvtára az alapítást követő években csak a Magyarországon akkor megjelenő régészeti (muzeológiai) folyóiratokat gyűjthette. A kutatómunka kielégítőbb feltételeinek megteremtése érdekében azonban feltétlenül szükségesnek mutatkozott egy kézikönyvtár kialakítása, melyben az Intézet ismételten élvezte a MTA támogatását s melynek összetételét az intézeti kutatási feladatok jelentékeny mértékben befolyásolták. A hazai és a külföldi folyóirat- és könyvvállomány gyarapítását elősegítették a cserekapcsolatok, melyeket hazai és külföldi intézményekkel, az Intézet évkönyvét (1970-től) s az Intézetben szerkesztett kiadványokat használva cserealapul, létesített a Könyvtár. 1984-ben sikerült saját anyagi eszközökkel megszerezni Castiglione László könyvtárának egy részét; a 90-es évek folyamán a MTA segítségével megvásárolta Bökönyi Sándor és Makkay János könyvtárát s az örökösök nagylelkűségéből megkapta Gerevich László könyvtárát, akinek dokumentációkból és kéziratokból álló hagyatéka az Adattár birtokába került. Jelenleg a Könyvtár gyűjteményében lévő könyvtári egységek (könyv, folyóirat, különlenyomat) száma kb. 61 000.

8. A Régészeti Intézet helye és távlatai a hazai és nemzetközi régészetben

Mint egyetlen kizárólag régészeti kutató munkára alapított tudományos intézet, úgy tűnhet, hogy a Régészeti Intézet profilja lényegesen eltér mind az egyetemi régészeti tanszékektől mind pedig a múzeumokétól. A valóságban a Kutató Csoport, majd Intézet munkatársai egyre növekvő mértékben folytattak egyetemi oktatói tevékenységet. A hazai múzeumokkal való kiegyensúlyozott kapcsolatokat nemcsak a természetes szakmai érdekek és kapcsolatok határozták meg, hanem a MRT munkálatai során kialakult szoros munkakapcsolatok és az intézeti Adattár mint országosan rendelkezésre álló adatbázis folyamatosan növekvő használhatósága is. Ami a muzeológiai jellegű munkát illeti, az intézeti terepmunkák-átadások és topográfiai terepbejárások-során előkerülő régészeti leletek muzeológiai feldolgozásának alapfeladatait - tisztítás, konzerválás, restaurálás, leltározás, raktározás - a lelőhely szerint illetékes múzeumnak való végső átadást megelőzően az Intézet illetékes kutatói és részlegei végzik el. Másrésztől számos munkatárs vesz részt hazai és külföldi régészeti kiállítások tervezésében és szervezésében. Az Intézet munkatársai tudományos elemző múzeumi és kiállítási katalógusok írásával közvetlenül is részt vesznek a hazai múzeumok munkájában. A hazai és nemzetközi tudományos munkamegosztásban vállalt kutatási feladatokat a fentiekben részletesen áttekintettük.

A hazai és nemzetközi tudományos életben való részvétel legalapvetőbb formája (az együttműködések kereteiben folyó terepmunka és feldolgozások mellett) a régészeti tudományos publikáció. Az egyes kutatási témák különböző szintű feldolgozásai mellett az Intézet publikációs tevékenységének fontos részét, tudománypolitikai elgondolásainak és preferenciáinak sajátos orgánumát képviselték és képviselik az intézményi kiadványsorozatok: a Régészeti Tanulmányok (3 kötet 1962-1964 között, szerkesztő Gerevich László), a *Studia Archaeologica* (11 kötet 1963 és 1991 között, szerkesztő Gerevich László), a Magyarország Régészeti Topográfiája (Id. fent); a *Fontes Archaeologicae Hungaricae* (19 kötet 1973 és 1992 között, szerkesztő Holl Imre), és a *Varia Archaeologica Hungarica* (8 kötet 1986 és 1999 között, szerkesztő Bálint Csanád). Az Intézet évkönyvet (melynek kötetei tanulmánygyűjtemények vagy monográfiák) jelentet meg *Mitteilungen des Archäologischen Instituts*, a 15. kötettől *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* címen (eddig 23 évfolyam és 3 Beiheft, szerkesztők Castiglione L.-

Salamon Á. 1., Salamon Á.-Török L. 2-8/9., Barkóczy L. 10/11., Török L. 12/13-23. kötet; a 24. kötettől Benkő E.). E kiadványok mellett, a MTA központi régészeti folyóirata, az Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae szerkesztését 1969-től intézeti kutató (1969-1984 Castiglione L., 1984-től Gabler D.) végzi. Számos intézeti munkatárs tagja hazai és külföldi régészeti folyóiratok szerkesztő- és tanácsadó bizottságának.

Az Intézet által rendezett és társ-rendezett tudományos konferenciák (19 nagyobb, zömében nemzetközi tanácskozás 1963 és 1998 között) mellett a munkatársak az Intézet kutatásaival kapcsolatos hazai és nemzetközi konferenciák rendszeres résztvevői és előadói, a magyar régészet eredményeit azzal arányosan közvetítve, ahogyan azok létrehozatalában az Intézet részt vesz. Az intézeti kutatási témák jelentős része szorosan kapcsolódik tágabb európai, balkáni, közel-keleti, eurázsiai régiók történetének és régészetének kutatásához, így eleve természetes része a nemzetközi kutatásnak: az Intézet fennállása folyamán növekvő mértékben vett részt nemzetközi együttműködések keretei között zajló kutatásokban. Különböző szintű, időtartamú és természetű együttműködéseink részletes áttekintésére, az Intézetet meglátogató és ott előadást tartó külföldi régészek felsorolására itt nincsen hely.

A hazai tudományos életben vitt szerep jelzése az Intézet egymást követő igazgatóinak akadémiai tagsága (Gerevich L., Bökönyi S.) ül. tanácskozó tagsága (Bálint Cs.) és kiterjedt bizottsági tagságaik, tudományos kitüntetések; az intézet kutatóinak mindenkori bizottsági tagságai és kitüntetései, tiszteletbeli egyetemi tanári címei. A nemzetközi szinten való szerepelés legfontosabb jellemzője az, hogy a Régészeti Intézet munkatársai tudományos közleményeinek mintegy 60 %-a idegen nyelven, s mintegy 40 %-a idegen nyelven és külföldön jelent meg. Egy külföldi akadémiai tagság (Török L.) mellett az Intézet számos munkatársa foglalt és foglal el elnökségi és bizottsági helyeket nemzetközi tudományos társaságokban vagy tagja, a hazai szakmai társulatok mellett, nemzetközi tudományos társaságoknak. A nemzetközi jelenlét és elismertség megnyilvánul az Intézet kutatói által az évtizedek folyamán betöltött vendégprofesszúrákban s egyéb oktatói tevékenységre való meghívásokban.

Az utóbbi évtizedekben kialakult kutatási profil állandó tartalmi és módszertani megújulása következik az Intézet és egyes kutatóinak a hazai és a nemzetközi régészetbe való integrálódásából és fiatal munkatársak többé-kevésbé folyamatos bekapcsolódásából. A hagyományos feladatok, mint a Magyarország Régészeti Topográfiaja folytatása, s a hagyományos módszertani célkitűzések, mint a természettudományos interdiszciplinaritás Intézetben belüli megvalósítása terén azonban egyre súlyosabb akadályokat támaszt az Intézet anyagi helyzete, s az a körülmény, hogy a pályázati finanszírozás nem kedvez hosszú távú programoknak. A 41 évnyi tevékenység áttekintésének egyik tanulsága az lehet, hogy a finanszírozás romlása szükségszerűen a kutatási tematika szétaprózódását hozza magával. Ennek legjobb ellenszerei a nagy távlatú és nagy kapacitás- és energiaigényű, átfogó történeti kérdésselvetésből következő terep- és feldolgozó munkák, ilyenekre azonban jelenleg csak kivételesen adódik lehetőség. Mindazonáltal a Régészeti Intézet hagyományai, tematikája és kutatói kapacitása révén így is képesnek ítélni arra, hogy eddigi helyét - ha bizonyos hangsúlyeltolódással is a témaorientált terepmunkától a feldolgozó munka felé - megőrizze a hazai és nemzetközi munkamegosztásban, közvetítse eredményeit az egyetemi oktatásban és részt vegyen a hazai és az egyetemes történet régészeti emlékeinek kezelésében: megmentésükben, megőrzésükben és a történeti köztudat számára való értelmezésükben. Jövőbeli erőfeszítései növekvő mértékben fognak arra irányulni, hogy érvényesítse azt a felismerést, miszerint a környezet megőrzésének a régészeti jelenségek és maradványok éppúgy részei, mint a természeti kincsek és az élővilág. E feladat teljesítése érdekében még jelentős változásokra lesz szükség a hazai régészet szerkezetében és intézményeinek együttműködésében. E változások elé a Intézet hasznos tapasztalatok, kitűnően fejleszthető adatbázis, felkészült és elkötelezett kutatói kapacitás birtokában néz.